

NAS BAĞLAMINDA FARKLI GÖRÜŞLERİN OLUŞMASINDA HARFLERİN ROLÜ

Muhammed Latif ALTUN*

Öz

Kur'ân ve sünnet usûl ve fûru ilimleri için temel kaynaktır. Bu kaynakların dili Arapçadır. Bunları doğru anlama ve yorumlamak için Arapça'yı iyi bilmek gerekir. Hukuk metodolojisi olan fıkıh usulünde bu iki kaynaktan hüküm istinbât edilebilmesi için birtakım kurallar incelenir. Bu kapsamda Arapça gramer kuralları ele alınmaktadır. Çünkü dili Arapça olan bu iki kaynağı yorumlamak ve onlardan isabetli fikhî hükümler çıkarmak fıkıh usulü ilminin görevidir. Fikhî hükümlere olan etkisinden dolayı bu çalışmada harflerin hükümleri istinbattaki rolünü ele aldık. Bu çalışmada öncelikle konuyu ele alan fıkıh usulü kaynakları tespit edilerek, bunların konuya olan yaklaşımları ele alındı. Daha sonra fakihlerin farklı hükümlere etkisi olan harfler hakkındaki görüşlerine yer verilerek bu görüşlerin fûru-i fıkha olan yansımalarına vurgu yapıldı. Ayrıca bu çalışmada sadece âyet ve hadis bağlamında hükümde etkisi olan atıf ve cer harflerine yer verildi.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Meâni Harfleri, Nass, Atıf Harfleri, Cer Harfleri.

The Role Of Letters In Forming Different Views In The Context Of Nas

Abstract

The Quran and Sunnah are the main sources for the usl and furu sciences. The language of these sources is Arabic. It is necessary to know Arabic well in order to understand and interpret them correctly. In fiqh method, which is a legal methodology, some rules are examined in order to be able to refer to these two sources. In this context, Arabic grammar rules are discussed. Because, it is the duty of the science of fiqh to interpret these two sources whose language is Arabic and to draw correct fiqh from them. In this study, we discussed the role of letters in inference due to their effects on fiqh. In this study, firstly, the sources of fiqh method dealing with the subject were determined and their approaches to the subject were discussed. Later, the views of the jurists about the letters that have an effect on different decrees were emphasized, and the reflection of these views on fiqh was emphasized. In addition, only the atıf and cer letters that have an effect on the decree in the context of verses and hadiths were included in this study.

Keywords: Quran, Meani Letters, Nass, Atıf Letters, Cer Letters.

Makalenin Geliş Tarihi: 05.09.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 28.10.2020

* Dr. Öğr. Üyesi., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-3186-4664, e-mail: mlatif7263@hotmail.com

Giriş

Kur'ân ve hadis Arapçadır. Fıkhî kâideler ve hükümler, bu iki kaynaktan istinbât edilmektedir. Bunlardan hüküm çıkarabilmek, onları doğru anlayıp yorumlamak onların dilini iyi bilmeye bağlıdır. Tarihte Müslümanların Arapça öğrenimine fazlaca önem vermesinin sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Nahiv ilminin konusu olduğu halde usulcüler eserlerinde Arap dili gramer ve bilgisine yer vermişlerdir. Üstelik onlar içtihat etmenin şartlarına, Arapça dili gramer ve bilgisine sahip olmayı eklemişlerdir. Bu şart bağlamında Fıkıh usûlü kaynaklarının ilgili bölümlerinde Arapça diliyle alakalı istiare, me'âni, hakikat ve mecaz gibi bilgilere yer verilmiş, bunlarla ilgili malumatlar en ince ayrıntısına kadar ele alınmıştır.

Diğer dillerde olduğu gibi Arapça kelimelerinin yapısının ve türünün mana üzerinde etkisi vardır. Kelimenin hangi yapısının hangi anlama geldiği, hangi türünün hangi zamana delalet ettiği, şart ve edatların cümledeki konumunun hükme etkisi önemli konulardandır. Bu hususların cümlede meydana getirdiği farklı anlamların bilinmesi zorunludur. Bu anlamların önemi sadece fıkıh ilminde değil tefsir, kıraat ve belagat gibi diğer ilimlerde de görülmektedir. Bu yüzden söz konusu ilimlerle ilgili kaleme alınan kaynaklarda da Arapça dil bilgisi ele alınmış ve bu bilimin inceliklerine değinilmiştir. Tefsir ilmi kelimelerin anlamı ve yapısıyla, kıraat ilmi kelimelerin mahreçleriyle, belagat ilmi ise bunların hakikî ve mecazî anlamlarıyla ilgilenmiştir.

Emir-nehîy, âm-hâs, mutlak-mukayyed, mantûk-mefhum ve hakikat-mecaz, usul ilminin önemli konuları arasında yer almaktadır. Bu konular fıkhî hükümlerin istinbatında önemli rol üstlendiği için neredeyse bütün fıkıh usulü kaynaklarında ayrıntısıyla ele alınır. Fıkıh usulü kaynaklarında ayrıntısına yer verilen konulardan biri de harflerdir. Arap dilinde kullanılan harflerden bir kısmı cümleye kattığı anlamdan dolayı onlara me'ânî harfleri denir. Usûl kaynaklarında bu harfler tespit edilmiş, bunların her birinin hakikî ve mecazî anlamları ele alınmış ve fıkhî hükümlere olan etkisi tartışılmıştır.

Cümleye kattığı anlam ve hükme etkisinden dolayı harfler, ilk asırlardan itibaren usûlcülerin gündeminde olduğu müşahede edilmektedir. Erken dönem usûlcülerden Mu'tezilî Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (v. 436/1044), konuyu derinlemesine zikrettiği *el-Mu'temed* isimli meşhur eserinde şu ifadeleri kullanmıştır: "Bilmiş ol ki, kelam/cümle isim, fiil ve harften oluşmaktadır. Kelamın anlamı, içinde kullanılan harflerle değişir. Bu kitabın amacı da delillerden hüküm istinbat etmektir. O halde bu kitapta isim ve fiil gibi harflerin de zikredilmesi vaciptir."¹ Sonraki dönemlerde ve Cüveynî'den (v. 478/1085) itibaren harfler müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. Onun kullandığı başlık "Harflerden Bazılarının Tefsiri"² şeklindedir. Daha sonra Serahsî (v.

1 Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali et-Tayyib el-Basrî el-Mu'tezilî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, thk. Halil el-Meyyis, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1403), 1/31.

2 Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed, *et-Telhîs fî Usuli'l-Fıkh*, thk. Abdullâh Cevlem en-Nebâlî, (Beyrut: Dârü'l-Beşâri'l-İslâmiyye, ts.), 1/222.

483/1090) şu başlığı kullanmıştır: “Fıkıhta Kullanılan Harflerin Anlamlarıyla İlgili Bab”. Bu başlığın hemen altında “Fıkhın birçok meselesi harflerin anlamlarıyla bilinebilir.” ifadesini kullanmıştır.³ Harflerle ilgili Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (v. 489/1096) “Bu eserimizde fakihlerin mutlaka bilmesi gereken birtakım harflerin anlamlarını ve fakihler arasında meydana getirdiği ihtilafı zikredeceğiz.”⁴ ifadesini kullanmıştır. Aynı kitabın başka bir yerinde “Harflerin görev ve anlamlarını bilmeyen fakihler ayıplanmıştır.”⁵ ifadesi geçmektedir. Suyûti (v. 911/1505) “Harflerin anlamlarını bilmek önemli hususlardandır.” ifadesini kullandıktan sonra harflerin âyet ve hadislerin anlamlarında meydana getirdiği değişiklikler için âyet ve hadislerden örnekler vermiştir.⁶ Usulcülerin kitaplarında bu şekilde harflere yer vermeleri konunun ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir.

Harflerin fakihler arasında meydana getirdiği ihtilafı zikrederken bunu dört mezheple sınırlı tuttuk. Zira bütün fakihlerin görüşlerinin ele alınması bir makale hacminin çok üstündedir. Abdestte kollar ile birlikte dirseklerin de yıkanması hakkında ihtilaf varsa da bu, dört mezhep fakihleri arasında değildir.⁷ Bu yüzden bu konuya yer verilmemiştir. Öte yandan harflerin meydana getirdiği farklı görüşler, sadece nas/Kur'ân ve sünnetin nazmı bağlamında ele alınmış, fıkıh kaynaklarında bulunan harf bağlantılı kalıp ifadelerde meydana gelen ihtilaflara yer verilmemiştir.⁸ Ayrıca çalışmamızın hacmini aşacağı için fakihlerin görüşlerini destekleme sadedinde ileri sürdükleri delillere de fazla yer verilmemiştir.

Harflerin çeşitleri, görev ve fonksiyonları, mahreç ve anlamları ile ilgili gerek Arapça gerekse dilimizde müstakil eser ve çalışmalar vardır. Sadece bir harfi dahi konu alan eserler kaleme alınmıştır. Ancak konu ile alakalı Türkçe yapılan çalışmalar ya bir eser bağlamında ya da harflerin bir bölü-

3 Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.). 1/200.

4 Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbar b. Ahmed el-Mervezî, *Kavâti'ü'l-Edille fi'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 1/36.

5 Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Kavâti'ü'l-Edille fi'l-Usûl*, 1/39.

6 Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddin, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, (b.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1394/1976), 2/166.

7 Dört mezhep imamı kollar yıkanırken dirseklerin de yıkanması gerektiğini söylese de İmam Züfer, Taberî ve İbn Hazm gibi fakihler dirseklerin yıkanması gereken yerlerden olmadığını savunmuşlardır. Aynı durum ayaklardaki aşık kemiği için de geçerlidir.

8 Boşama ile ilgili birtakım kalıplarda harf anlamından dolayı farklı görüşler meydana gelmiştir. Kalıplardan bir şudur: “أنت طالق و طالق و طالق”. Vâv harfinin tertip ya da mutlak cem' anlamında olması hakkındaki ihtilaf, boşamanın bir ya da üç olması noktasına varmıştır. (Bkz. Kâsânî, Alaüddin Ebü Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, (b.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 3/138). İkrarda meydana gelen farklı görüşlerin kalıp örneği “له علي درهم فدرهم” şeklindedir. Atıf harfi olan fâ harfi ile ilgili meydana gelen farklı görüşler hükme de sirayet etmiştir. Böylece bu ifadeyi kullanan bir kimse, fakihlerden bir kısmına göre göre bir dirhem diğer bir kısmına göre ise iki dirhem borçlanmış olur. (Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/200).

münü veyahut sadece bir konuyu kapsamıştır.⁹ Arapça yapılan çalışmalar ise ya çok sınırlı kalmış ya da konu ile ilgisi olmayan gereksiz bilgilerle doldurulmuştur.¹⁰ Bizim bu çalışmamızda ilk önce edatların farklı anlamları ve bu anlamların meydana getirdiği farklı hükümler ele alınacak daha sonra kanaatimizce en kuvvetli olan görüş tespit edilecektir.

I-Harfler

Nahiv ilminde isim ve fiil ile birlikte kelimenin bir kısmı olarak ele alınan harf, sözlükte taraf ve kenar demektir.¹¹ Terim manası ise tek başına bir anlam ifade etmeyen, isim ya da fiil ile kullanıldığında vazedilen anlamı ifade eden kelimedir.¹² Bunlara edat ve râbıt (bağlaç) ismi de verilir.¹³

Harfler, Mebânî ve Me'ânî harfleri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kelimelerin oluşumunda rol oynayan ve tek başına anlamı olmayan harflere Mebâni (Hecâ) harfleri, vâzı'ın/dil kurucusunun bir anlam için vaz' ettiği, başka kelimelerle kullanıldığında anlam ifade eden, isim ve fiili birbiriyle bağlayanlara ise Me'âni harfleri denir.¹⁴

- 9 Harflerle ilgili Türkçe yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: 'Urâbî Ahmed, "Hurûfu'l-Me'ânî'nin Çok Anlamlılıkta Etkisi" (Çev. Ömer Acar), Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi, 52: 2 (2011), ss. 333-352; Fatih Yakar, "İslam Hukukunda Hurûfu'l-Me'ânî Hüküm İlişkisi (Kazif Haddi Uygulanan Kişinin Şahitliği Örneği)", Ekev Akademi Dergisi Yıl: 20 Sayı: 65 (2016), ss. 195-210; Orhan, Fatih, *Arap Dilinde Hurûfu'l-Me'ânî ve Fikhî İhtilâflardaki Rolü*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018); Yusuf Akgül, "Serahsî'nin Usulü Çerçevesinde Bazı Harflerin Edatların Fıkıhtaki Anlamları", Diyanet İlmî Dergi, 2013, cilt: 49, sayı: 2, ss. 99-121. Harflerle ilgili Arapça yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Diyab Selim Muhammed Ömer, *Devrü hurûfi'l-cerri fî istinbâti'l-ahkâmi's-şer'iyye*, Mecelletü's-şer'îti ve'l-kanûn, Kahire, s.y., t.y.; Hassân Acmî, *Hurûfü'l-me'ânî beyne'n-nuhât ve'l-usûliyyîn min hilâl nefâisi'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl li'l-Karâfi*, Havliyyâtü câmiatü kâlime li'l-luğât ve'l-âdâb, Sayı: 21, Aralık, 2017, ss. 1-30; İbrahim Mahmud Abbas, *Hurûfu'l-me'ânî ve eseruhâ fi'l-ahkâmi'l-fikhiyye (vâv örneğinde)*, Mecelletü Diyâlî, sayı: 54, 2012; Hüseyin Mutâvi' Hüseyin et-Tertûrî, *Hurûfi'l-me'ânî ve eseruhâ fi ihtilâfi'l-fukahâ*, (Basılmamış doktora tezi), Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-şer'î'a, Mekke, 1402/1986; Muhammed Sami Salih et-Tavîl, *Delâletü Hurûfi'l-atfi ve Eseruhâ fi ihtilâfi'l-fukahâ*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Câmi'atü'n-necâh el-vataniyye, Nablus, 2009.
- 10 Mütekaddim âlimlerden olan Herevî (v. 415/1024) sadece harfleri konu alan ilk çalışmayı yapmıştır. Kitabının ismi *Kitâbü'n-nüzhe fî ilmi'l-huruf*'tur. Bu eserinde Herevî me'âni ve mebâni harflerini ayırmadan bütün harfleri ele almıştır. (Bkz. Herevî Ali b. Muhammed en-Nahvî, *Kitâbü'n-nüzhe fî ilmi'l-huruf*, thk. Abdülmünim, Dımaşk: Mecme'u'l-lüğati'l-Arabiyye, 1413/1993). Daha sonra İbn Ümmi Kasım el-Murâdî'nin (v. 749/1348) kaleme aldığı *el-Cenâ'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, isimli meşhur eseridir. Muradî bu eserinde bütün harfleri teferruatıyla zikretmiştir. (Bkz. Muradî, Ebû Muhammed Bedrüddin Hasan b. Kasım b. Abdillâh b. Ali, *el-Cenâ'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahrüddin Kabâve, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1413/1992).
- 11 Cevherî, Ebû Nasır İsmail b. Hammâd, *es-Sehâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar, (Beyrut: Dârü'l-İlmî, 1997), 4/1342.
- 12 Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs*, (b.y.: ts.), 23/129.
- 13 Hârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Belhî, *Mefâtihü'l-ulûm*, tah. İbrahim el-Ebyârî, (b.y.: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, ts.), 63.
- 14 İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffal, (Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1417/1996), 4/225.

II- Harfin Delaleti ve Kısımları

Hükme delaleti noktasında harfler, isim ve fiil gibi değildir. İsim ve fiil kalıpları doğrudan hükme delalet etse de harfler, tek başına hükme delalet etmez. Abdestte yüz, el ve ayakların yıkanması ve başın meshedilmesinin vacip oluşu fiilin emir kalıbından, bunlar arasında tertibin gerekli olup olmaması ise vâv harfinden anlaşıldığı gibi.

Harfler; anlamları, görevleri ve yapıları itibarıyla kısımlara ayrılmıştır. Fakihlerin ihtilafında rol oynayan ana etkenlerden biri harflerin anlamlarıdır. Zira Arap dilinde bir harfin hakikî bir anlamı, mecazî birçok anlamı olabilmektedir. Nasta kullanılan bir edatın bir fakih tarafından hakikî diğer fakih tarafından mecazî anlamda kullanılması farklı görüşler meydana getirmiştir. Me'âni harflerinden her birinin özel anlamı varsa da bunlardan sadece bir kısmı cümlenin anlamında ve fikhî hükümlerde etkiye sahiptir. Bu yüzden bu makalede cümlenin anlamında ve hükmünde etkisi olan harflere yer verildi. Bu etkiye sahip olan harflerden bir kısmı atıf harfleri, diğer bir kısmı da cer harfleri başlığı altında ele alındı.

1. Atıf Harfleri

Sözlükte dönmek ve eğilmek olan atıf kavramının terim anlamı birtakım harflerle kelime ya da cümleleri (ma'tûf ve m'tûfu aleyh) aynı i'râb ve hüküm altında toplamaktır.¹⁵ Atıf/bağlaç harflerinden vâv (و), fâ (ف) ev (او) ve sümme (ثم) gibi bazı harfler farklı fikhî hükümlerin meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Bunların etkilerini örnekler üzerinden açıklayacağız.

1.1. Vâv (و) harfi

Vâv harfi atıf/bağlaç harflerinin başında gelir. Bu harf, esas anlamı mutlak cem'/toplama olsa da tertip/sıralama, istînaf, hâl, kase ve me'a (مع)/birliktelik gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.¹⁶ Onun bu anlamlarını dikkate alarak hükümlere olan etkisini inceleyeceğiz.

1.1.1. Abdestte Tertibin Hükümü

Vâv harfi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu yüzden farklı fikhî hükümler ve görüşler meydana gelmiştir. Bunlardan biri abdestte tertibin farz olup olmaması meselesidir. Tertîb, abdest organlarının âyette zikredilen sıraya göre yıkanması/meshedilmesidir. Şu âyette farklı görüşler meydana gelmiştir:

15 Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerif, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1983), 151.

16 Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa Ebü'l-Hasan Nureddin, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 2/363. Vâv edatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Durmuş İsmail, "Vâv" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/574-576.

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirsek-
lere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk ke-
miklerine kadar (yıkayın).”¹⁷

Âyetin metninde geçen vâv harfinin anlamı hakkında meydana gelen farklı görüşler hükme yansımıştır. Fakihlerden bir kısmı vâv edatının mutlak cem’ anlamına, diğer bir kısmı ise tertip anlamına geldiğini savunmuştur.¹⁸ Vâv harfinin tertip anlamında olduğunu iddia edenler abdestte tertibin farz olduğunu, mutlak cem’ anlamında olduğunu savunanlar ise tertibin sünnet ya da müstehap olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim İbn Rüşd (v. 595/1198) abdestteki tertip hakkındaki farklı görüşleri iki sebebe bağlamıştır. Bunlardan birini vâv harfinin anlamına diğerini ise Hz. Peygamber’in uygulamasındaki belirsizliğe.¹⁹

Hanefî, Mâlikî, Hanbelîler’in çoğu ve Şafiîler’in bir kısmına göre vâv harfi mutlak cem’, Şafiîler’in diğer bir kısmı ve Ahmed b. Hanbel’e nispet edilen başka bir görüşe göre ise tertip anlamındadır. Her iki görüş sahipleri kendilerini destekleme sadedinde âyet ve hadislerden birçok delil ileri sürmüşlerdir.

Hanefîler’e göre âyetteki vâv harfi mutlak cem’ olan hakikî anlamında kullanıldığı için abdestte tertip sünnettir. Serahsî konuyla ilgili şu ifadeyi kullanmıştır: “Dil bilginleri vâv harfinin mutlak atıf (cem’) için olduğu noktasında hemfikirdirler. Dolayısıyla âyetteki vâv tertibe delalet etmemektedir.”²⁰

İmam Malik başta olmak üzere Malikî fakihlerin büyük çoğunluğuna göre abdestteki tertip sünnet, diğer bir kısmına göre ise farzdır. Haraşî (v. 1101/1690) konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Âyette mutlak cem’ anlamında olan vâv harfinin kullanılması, tertip gerektiren atıf harflerinden birinin kullanılmaması tertibin sünnet olduğunu göstermektedir.”²¹

Şafiî fakihlere göre vâv harfi tertip anlamında olduğu için abdestte tertip farzdır. Konuyla alakalı Mâverdî’nin (v. 450/1058) ifadesi şöyledir: “Abdestte tertibin farz olduğuna vâv harfi delalet etmektedir. Zira vâv harfinin sözlük/lügat ve fıkhîteki anlamı takip/ardı sıra ve tertiptir.”²²

Ahmed b. Hanbel’den konuyla alakalı iki görüş nakledilmiştir. Onun abdestte tertibin farz olduğu yönündeki görüşü daha kuvvetli olsa da sün-

17 Âyetin metni: “يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلوة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق وامسحوا برؤسكم وأرجلكم إلى الكعبين” Maide, 5/6.

18 Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, 2/363.

19 İbn Rüşd, Ebü’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktasid*, (Kahire: Dârü’l-Hadis, 2004), 1/23.

20 Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1993), 1/56.

21 Haraşî, Muhammed b. Abdillâh, *Şerhü Muhtasarı Halil*, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 1/135.

22 Mâverdî, Ebü’l-Hasn Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib, *el-Hâvi’l-Kebîr fi Fıkhî İmam eş-Şâfiî*, thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/139.

net olduğu yönünde bir görüşü daha vardır. Ancak Hanbelî fakihlerden İbnü'l-Müflih (v. 620/1223) abdestte tertibin farz olduğu ile alakalı delilleri sıraladıktan sonra "Vâv harfinin tertip anlamında olduğunu kabul etsek tertibin farz olduğu ortaya çıkacaktır. Ancak mutlak cem' anlamında olsa da tertip farzdır."²³ ifadesini kullanmıştır. Onun bu ifadesinden tertip ile ilgili başka delillerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi abdestte tertibin farz olduğunu iddia edenler, vâv harfinin tertip, sünnet olduğunu iddia edenler ise mutlak cem' anlamında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Esasen her iki görüş sahipleri bu delilin dışında başka delillere de başvurmuşlardır. Bunlar, rivayet edilen hadisler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Bunların arasında her iki görüş sahiplerini destekleyen deliller vardır. İmamü'l-Haremeyn ve Nevevî (v. 676/1278) gibi fakihlerin vâv harfinin hangi anlama geldiğinden çok diğer delilleri öne sürmüşlerdir. Bu konuda Nevevî'nin ifadesi şöyledir: "Abdestteki tertiple ilgili ashabımızdan bazıları iki zayıf delile müracaat etmektedirler. Hâlbuki buna hiç gerek yoktur. Bu iki delile itimat etmemek ve bunların zayıf olduklarına uyarıda bulunmak için burada onlara değindim. O delillerden biri vâv harfinin tertibi ifade ettiği iddiasıdır. Mâverdî bu görüşün ashabımızdan çoğunun görüşü olduğunu zannetmiş ve birçok zayıf delil ileri sürmüştür." Daha sonra Nevevî Cüveynî'ye atıfta bulunarak şöyle devam etmiştir: "İmamü'l-Haremeyn *el-Esâlîb* isimli kitabında şu ifadeleri kullanmıştır: "Fakihlerimizden bazıları Arap dili âlimlerinden nakilde bulunarak vâv harfinin tertip/sıralama için olduğunu ileri sürerek kendilerini çok zorlamışlar ve fâsid birçok örnek göstermişlerdir. Bizim görüşümüze göre vâv tertibi ifade etmemektedir. Bunu iddia eden ise inatçıdır."²⁴ O halde abdestte tertibin farz olup olmasında meydana gelen ihtilaf sadece vâv harfinin tertip ya da mutlak cem' anlamına geldiği hakkındaki ihtilafa dayanmamakta, aynı zamanda Hz. Peygamber'den rivayet edilen birtakım hadis ve uygulamalar da bu ihtilafta etkili olmuştur.

Vâv harfinden dolayı tertipte meydana gelen farklı görüşlerin aynısı abdestteki müvâlat hakkında da olmuştur. Müvâlat, abdest organlarından biri kurumadan diğer organı yıkamak demektir.

Fakihlerden bir kısmına göre vâv harfi ile atfedilen matuflar peş peşe olması gerekir. Bu görüşte olan Malikî ve bir görüşünde Hanbelîler müvâlatın farz olduğunu iddia etmişlerdir.²⁵ Hanefî, Şafiî ve bir kısım Hanbelîler'e göre

23 İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffikuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 1/162; İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed b. Adillah b. Muhammed, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Mukni'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/92.

24 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyuddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/445.

25 Hattâb, Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Abdurrahman, *Mevâhibü'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari'l-Halîl*, (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1992), 1/223; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/102.

ise vâv harfinin görevi bu olsa da Hz. Peygamber'in uygulaması müvâlâtın şart olmadığını göstermektedir.²⁶ Çünkü Hz. Peygamber gusül alırken önceden abdest alır, ayaklarını ise guslün sonuna bırakırdı.²⁷ Esasen müvâlâtın farz olmadığını destekleyen hadisler ve bu görüşü savunan fakihler daha fazla olsa da karşıt görüşü de destekleyen hadisler vârit olduğundan hem ihtilaftan kurtulmak hem de diğer mezheplerin görüşü olan sünneti yerine getirmek için imkânlar ölçüsünde müvâlât şartına uymak ihtiyata daha uygundur.²⁸

1.1.2. Çocuğun Malından Zekât Vermenin Hükümü

Zengin çocuğun malından zekâtın verilip verilmemesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Farklı görüşlerin meydana gelmesinin ana sebebi olmasa da bu nedenlerden biri vâv harfinin anlamlarından kaynaklanmaktadır. Farklı görüşlere konu olan âyet şöyledir:

“Namazı hakkıyla kılın ve zekâtı verin”²⁹

Âyette iki cümle vardır. Birincisi “Namazı hakkıyla kılın.” İkincisi ise “Zekâtı verin.” cümleleridir. Birinci cümle ikinci cümleye vâv harfiyle atfedilmiştir. Hanefî fakihlere göre çocuk balığ olmadan namazla emredilemediğine göre önceki cümleye atfedilen zekâtla da emredilemez. Hanefî fakihler bu düşüncelerine, çocuktan günah kaldırıldığı hadisini, zekâta niyetin gerekli olduğunu ancak çocuk niyet etme ehliyetine sahip olmadığı ve zekâtı veren kişinin rızasının gerektiğini fakat çocuk rıza ehliyetine sahip olmadığı gibi delil ve gerekçeleri dayanak göstermişlerdir.³⁰

Malikî, Şafiî ve Hanbelîler'e göre ise çocuğun malının zekâtı verilmelidir. Bunlara göre âyette ikinci cümle birinci cümleye atfedilse de ikinci cümle olan “Zekâtı verin.” cümlesi eksiksiz/tam bir cümle olduğu için birinci cümleden bağımsız düşünülmalıdır. Öte yandan bedenî ve malî ibadetlerin birbirinden farklı oluşu, Mu'âz b. Cebel'in Yemen'ne gönderildiği zaman Hz. Peygamber'in ona tavsiyesi ve sahabenin uygulamaları gibi gerekçeler de bunların delilleri arasındadır.³¹

26 Serahsî, *el-Mebsût*, 1/56; Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Marifet Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/192; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/102.

27 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyuddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, (Beyrut: Dârü ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 3/132.

28 Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *Neylü'l-Evtâr*, thk. İsmâuddin es-Sebabitî, (Mısır: Dârü'l-Hadis, 1993), 1/220-221.

29 Âyetin Arapça metni: “وأقيموا الصلوة وأتوا الزكاة” Nûr, 24/56.

30 Gaznevî, Ebû Hafs Ömer b. İshâk b. Ahmed eş-Şiblî, *el-Ğurretü'l-Münîfe fî Tahkîki Ba'di Mesâili'l-İmâm Ebî Hanîfe*, (b.y.: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986), 49-50.

31 Haraşî, *Şerhü Muhtasarı Halil*, 2/178; Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şafiî b. Abdülmuttalib, *el-Üm*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 7/199; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/465.

Çocuğun malından zekâtın verilmesi gerektiği görüşü Malikî, Şafiî ve Hanbelî fakihler olan büyük çoğunluğun görüşüdür. Hanefî fakihlerin savunduğu görüş ise bizzat bazı Hanefî usulcüler tarafından da kabul edilmemiştir. Serahsî konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Ashabımızdan bazıları “Namazı hakkıyla kılın ve zekâtı verin” şeklindeki âyette ikinci cümlelerin birinci cümleye atfedildiğini ve onun hükmünü aldığını iddia ederek çocuk zekât vermekle mükellef sayılmaz demişlerdir. Fakat onların bu düşüncesi fâsiddir. Çünkü bu düşünceye göre hareket edilirse âyette olmayan bir hükme göre hareket etmek ve diğer delilleri bunun için yok saymak demektir. Hâlbuki her iki cümle birbirinden bağımsız cümlelerdir. Âyette bulunan vâv harfi nazım/istinâf vâvıdır. Bu harf, atıf harfi olmadığı için ikinci cümle birinci cümleden bağımsızdır ve onun hükmünü almaz.”³² Netice itibarıyla atıf harfiyle atfedilen “Zekâtı verin.” ifadesi, “Namazı kılın.” ifadesinden bağımsız, tam/eksiksiz bir cümledir ve anlamı geneldir. Dolayısıyla çocuğu da kapsamaktadır. O halde çocuğun malından da zekât verilmelidir.

Çocuğun malında zekâtın vacip olduğunu; ancak çocuk âkıl bâliğ olduktan sonra çocukluk dönemindeki zekâtın tümü aynı anda verilir diyen başka bir görüş vardır. İbn Mes‘ûd (v. 32/652) ve Evzâî (v. 157/774) gibi fakihlerin içtihadı olan bu görüş, diğer iki görüşü de içine almaktadır.³³ Esasen bu görüş hem zekâtı veren hem de alan kişiler için daha makuldür. Zira hak sahiplerinin hakkı zayi olmadığı gibi çocuk baliğ olduktan sonra rıza ehliyetine sahip olur ve görevini ifa eder.

1.1.3. Âlimlerin Müteşabih Âyetleri Bilmesi

Harflerin cümlelerin anlamına etkisi fikhî hükümlerde olduğu gibi itikâdî konularda da olmaktadır. Harflerin farklı anlamlandırılmasından dolayı itikâdî konularda da farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Farklı görüşlere konu olan âyet şöyledir:

“Sana kitabı indiren odur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) tevil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir, bir de ilimde yüksek payelere erişenler.”³⁴

Mealde de anlaşıldığı gibi âyet muhkem ve müteşabih âyetler hakkındadır. Müteşabih âyetler, anlamı kapalı olan ve birbirine benzeyen âyetler demektir.³⁵ Bu âyetlerin anlamı Allah indinde malumdur. Ancak kullar bu

32 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/273.

33 Şafiî, *el-Umm*, 7/199; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/465.

34 Âyetin arapça metni: “هو الذي أنزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن أم الكتاب وأخر متشابهات فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله وما يعلم تأويله إلا الله والراسخون في العلم يقولون آمنا به كل من أولوا الألباب. عند ربنا وما يذكر إلا أولوا الألباب. Âli İmran, 3/7.

35 Zekeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bahrü'l-Muhîr fî Usulî'l-Fıkh*, (b.y.: Dârü'l-Kütübi, 1994), 2/190-191.

âyetlerin anlamını bilebilir mi? Bu konu kelim âlimleri arasında olduğu gibi fakihler arasında da tartışılmış ve konuya birçok usûl kitabında yer verilmiştir.³⁶ Âyette geçen (والراسخون) ifadesinin başındaki vâv harfi atıf harfi olarak kabul edilirse, anlam şu şekilde olur: "... Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah ve ilimde yüksek pâyeye erişenler bilir." Mu'tezile ve Ebü'l-Hasen el Eş'arî (v. 324/935) gibi âlimlerin görüşü bu yöndedir. Ancak vav hârfi ibtida/isti'naf anlamında ise o zaman anlam şu şekilde olur: "... Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık, hepsi rabbimizin katındandır, derler." Kaynaklarda bu görüş usûl ve kelim âlimlerinin görüşü olarak geçmektedir.³⁷ İmam Gazzâlî (v. 505/1111) vâv harfinin hem atıf hem de istînaf/cümle başlama harfi olabilir diyerek âyete her iki görüşe göre anlam verilebileceğini vurgulamıştır.³⁸

Esasen vâv harfinin atıf harfi olması ve (الراسخون) ifadesinin (الله) lafzı celâle atfedilmesi daha uygun gözükmemektedir. Böylece âlimlerin diğer insanlardan farklı olduğu ortaya çıkacaktır. Elbette ki onların da künhüne vakıf olamayacakları birtakım bilgiler olabilir. Kıyamet ve ecelin zamanını ilim erbabı dahi bilemez. Bu bilgiler ancak Allah'a malum olan şeyler kabilindedir. Ancak Kur'ân'da anlamı bilinmeyen ya da mühmel/anlamsız şeyin olması düşünülmeyişi için ilimde yüksek pâyeye elde edenler müteşâbih âyetler hakkındaki bilgilere sahip olabilirler. Nevevî konuyu şu şekilde izah etmektedir: "Âlimler, vâv harfinin atıf ya da istînaf anlamında olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun neticesinde ilimde yüksek mertebeye ulaşanların müteşâbih âyetlerin anlamını bilip bilmediği hususunda farklı düşünülmüşlerdir. Esasen vâv harfi her iki şekilde de kabul edilebilse de atıf anlamında kabul edilmesi daha isabetlidir. Bu yüzden ashabımız ilimde derinleşenlerin de müteşâbih âyetlerin anlamını bilebileceklerini ifade etmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın hiçbir mahlûkun anlamını bilmediği bir şeyi Kur'ân'da inzâl etmesi düşünülemez."³⁹ O halde ilimde yüksek mertebeye ulaşanların da müteşâbih âyetlerin bilgisine vakıf olmaları mümkündür.

1.1.4. Besmele Çekilmeden Boğazlanan Hayvanın Etinin Hükmü

Fakihler besmele çekmeden boğazlanan hayvanın etinin yenmesi konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklı görüşlerin meydana gelmesinin sebebi Kur'ân'ın zahirinin rivayet edilen sünnetle teâruzundan ve vâv harfine yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır. Farklı görüşlere konu olan âyet şöyledir:

36 Bkz. Cassâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, *el-Fusûl fi'lusûl*, (b.y.: Vizâretü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994), 1/84; Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk, Abdullah b. Abdilmuhsin, (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 2/43.

37 Zekeşî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/191.

38 Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşafi, (b.y.: Dârü'lKütbi'l-İlmiyye, 1413/1993), 85.

39 Nevevî, *el-Minhâc*, 16/218.

“Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır.”⁴⁰

Âyette bulunan “وإنه لفسق” ifadesinde kullanılan vâv harfi farklı görüşlere göre istînaf atıf ve hâl edatı olarak kabul edilmiştir. Vâv harfine farklı görev ve anlamların yüklenmesi farklı hükümlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

İstînaf kabul edenlerin gerekçesi şudur: “وإنه لفسق” cümlesi isim cümlesidir. İsim cümlesinin fiil cümlesi olan “ولا تأكلوا مما...” cümlesine atfedilmesi isabetli değildir. Bu yüzden vâv harfinin istînaf anlamında olması gerekir. Atıf harfi olduğunu iddia edenlere göre ise Arapçada isim cümlesinin fiil cümlesine atfedilmesi az da olsa caizdir. Üstelik nahiv ilminin önde gelen âlimlerinden Sibeveyhî buna cevaz vermiştir.⁴¹ O halde isim cümlesi olan “وإنه لفسق” cümlesini fiil cümlesi olan “ولا تأكلوا مما...” ifadesine atıf etmekte hiçbir mahzur bulunmamaktadır. Bunlara göre unutkanlık durumu hariç besmele okumadan boğazlanan hayvanın etinden yenmez. Bu görüşü savunanlar Hanefî fakihlerdir.⁴² İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel’den nakledilen meşhur görüş de bu yöndedir. Hz. Ali, İbn Abbas, Said b. Müseyyeb, Atâ, Tâvûs, Hasan Basrî gibi sahâbe ve tabiûndan da bu görüş nakledilmiştir.⁴³

Âyette kullanılan vâv harfinin hâl anlamında olduğunu kabul edenlere göre “فسق” ifadesinin anlamı, putların isimleri anılarak hayvan boğazlamaktır. Zira aynı surenin 145. âyetinde “فسق” ifadesi “Allah’tan başkası adına kesilmiş hayvan”⁴⁴ şeklinde açıklanmıştır. Böylece âyetin anlamı şu şekildedir: “Putların isimlerinin anılması halinde/durumunda Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin.” Bu anlama göre putların adı anılarak boğazlanan hayvan etlerinin dışında besmele okunmadan boğazlanan hayvanların eti yenir. Bu görüşü Şafiî fakihler savunmuştur.⁴⁵ Ayrıca İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel’den de bu yönde bir rivayet bulunmaktadır.⁴⁶ Âyette kullanılan vâv harfini hâl anlamında kabul edenler karşıt görüşün delillerini şu gerekçelerle reddetmişlerdir: Vâv harfi atıf edatı olamaz. Çünkü atıf edatı olarak kabul edilirse bu edatın kendinden sonra gelen unsuru önce geçen unsura bağlaması gerekir. Böylece isim cümlesinin fiil cümlesine atfedilmesi gerekir ki bu da ilim erbabınca ayıplanmıştır.

40 Âyetin Arapça metni şu şekildedir: “ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه، وإنه لفسق.” En’âm, 6/121.

41 Ebû Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Adil el-Hanbelî, *el-Lübâb fî Ulûmi’l-Kitâb*, thk. eş-Şeyh Adil Ahmed, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1998), 8/405.

42 İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahrü’r-Râik Şerhü Kenzi’d-Dekâik*, (b.y.: Dârü’l-Kütübî’l-İslâmi), 7/11.

43 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/210; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/388; İbn Kesîr, *Ebü’l-Fidâ İsmail b. Ömer, Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye), 3/326.

44 En’âm, 6/145.

45 Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 6/105.

46 İbn Cizzî el-Kelbî, *Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Abdullah, el-Kavânînu’l-Fıkhiyye*, (b.y.: ts.), 1/124; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/388.

Esasen her iki görüş sahiplerini destekleyen deliller vardır. Fakat Şafiî fakihlerin delilinin daha kuvvetli olduğu söylene bilir. Şöyle ki, görüldüğü gibi “فسق” kelimesi bizzat Kur’ân tarafından “putların isimlerinin anılması” anlamında tefsir edilmiştir. Diğer taraftan bu konuda Hz. Aişe’den rivayet edilen şu hadis de Şafiî fakihleri destekler mahiyettedir: Rivayete göre Hz. Peygamber’e sahâbeden birileri, “Ey Allah’ın resulü yeni Müslüman olmuş bazı kimseler bize hayvan eti getirmektedir. Hayvan boğazlanırken besmele okuyup okumadıklarını bilmiyoruz. Bize getirilen eti yiyelim mi?” sorusuna Hz. Peygamber, “Size getirilen eti yediğinizde besmele okuyup yiyebilirsiniz.” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁷ Bu hadisten anlaşıldığına göre boğazlandığında okunmayan besmele yemek esnasında okunursa yeterli olur. Konu hakkında İbn Abbas’tan yapılan şu rivayet gayet açıktır: “Bir Müslüman besmele okumadan bir hayvan boğazlasa onun etinden yesin. Çünkü Müslümanın içinde Allah’ın isimlerinden bir isim vardır.”⁴⁸ Bu delil ve gerekçelerden vâv harfinin hâl anlamında kullanılmasının daha isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki kalabalıkların çoğaldığı günümüzde ve ecnebi devletlerde, birçok insanın alışveriş yaptığı kasabı tanımadığı bilinen bir gerçektir. Bu görüşe hare hareket edilirse kolaylık sağlanmış olur. Fakat durum bu olsa da yani Şafiî fakihlerin görüşünde kolaylık olsa da ihtiyata binaen büyük çoğunluğun görüşüne göre hareket etmek daha uygundur.

1.2. Fâ (ف) Harfi

Farklı hükümlerin meydana gelmesine sebep olan harflerden biri de “fâ” harfidir. Atıf harflerinden olan fâ edatı rabıta ve ziyade olmak üzere iki farklı şekilde kullanılır. Asıl anlamı tertip/sıralama ve tâkîp/ardı sıra olmakla beraber sebebiyet anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁹

1.2.1. İlâ Yapan Kimsenin İlâ’dan Dönme Zamanı

İlâ bir kimsenin yemin ederek, adak ya da bir şarta bağlayarak eşiyle cinsel ilişkiyi dört ay ya da dört aydan fazla bir zamanda kendisine yasaklaması demektir.⁵⁰ İlâ yapan bir kimsenin ilâdan dönme zamanı hakkında farklı görüşler vardır. Farklı görüşlere konu olan âyet şöyledir:

“Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”⁵¹

Konuyla ilgili farklı görüşlerin meydana gelmesinin sebebi “فإن فاؤا” ifadesinin başında kullanılan fâ harfidir. Fakihlerden bir kısmına göre fâ harfi

47 İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (b.y.: Dârü İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.), 2/1059.

48 Dârekutnî, Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mesud b. en-Numan, *Sünenü Dârekutnî*, (Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 2004), 5/534.

49 Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, 2/364.

50 Dödüren Hamdi, “İlâ”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/61-62.

51 Âyetin Arapça metni şöyledir: “للذين يؤلون من نسائهم تربص أربعة أشهر فإن فاؤا فإن الله غفور رحيم.” Bakara, 2/226.

zamandaki tertibi ifade eder. Bu görüşte olanlara göre îlâdan dönüşün ya da boşamanın dört aylık süre bittikten sonra olması gerekir. Süre bittikten sonra îlâ yapan kimseden îlâdan dönmesi ya da boşaması arasında tercih yapılması istenir. Bu görüş Mâlikî, Şafiî ve Hanbelîler'in görüşüdür. Bunlara göre âyetin anlamı şu şekildedir: Dört ay ya da dört aydan fazla îlâda bulunan bir kimseye dört ay süre verilir. Dört aydan sonra îlâdan vazgeçerse Allah gafûr ve rahimdir. Yok, eğer boşama kararı verirse Allah semî' ve alîmdir. Bunlara göre, dört aylık süre bittiği halde koca ne îlâdan vazgeçer ne de hanımını boşarsa bizzat hâkim boşamayı gerçekleştirir.⁵²

Fakihlerden diğer bir kısmına göre ise fâ harfi zamandaki tertibe değil zikrî tertibe delalet etmektedir. Yani "فإن فاؤا" ifadesi her ne kadar "تربص أربعة أشهر" ifadesinden sonra olsa da bu sadece zikrîdir hakiki değildir.⁵³ Bu görüşün sahipleri Hanefî fakihlerdir. Onlara göre âyetin anlamı şu şekildedir: Hanımlarına yaklaşmamaya yemin edenler, dört aylık süre bitmeden yeminlerinden vaz geçerse Allah gafur ve rahimdir. Ancak süre bittiği halde hanımlarına dönmezlerse sürenin bitmesiyle hanımlarından boşanmış olurlar. Bu görüş sahiplerine göre bu süre bittikten hemen sonra boşama kendiliğinden gerçekleşir.⁵⁴

Esasen her iki görüşü destekleyen delil ve gerekçeler bulunmaktadır. Ancak cumhurun ileri sürdüğü görüş daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çünkü bu görüşü destekleyen birçok hadisin bulunmasının yanı sıra fâ harfi de bu görüşü desteklemektedir.⁵⁵ Asıl anlamı takip/ardı sıra olan fâ harfinden îlâ müddetinin bitiminden sonra vazgeçme ya da boşamanın olabileceği anlaşılmaktadır. Aksi halde fâ harfinin yerine takip/ardı sıra anlamı ifade etmeyen vâv harfi kullanılırdı. Öte yandan sahâbe ve fakihlerin birçoğunun bu görüşte olması, bu görüşün daha kuvvetli olduğunu göstermektedir.⁵⁶

1.2.2. Kasten Adam Öldürmede Kefaretin Ödenmesi

Kasten adam öldüren bir kimse, kısas hükmü gereği öldürülür. Bu konuda fakihler görüş birliği içindedir. Ancak kâtile kefarete gerekip gerekmediği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Farklı görüşlerin meydana gelmesine fâ harfinin yanı sıra vârit olan hadisler sebep olmuştur. Farklı görüşlere konu olan âyet şöyledir:

52 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/119; Umrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmam eş-Şafiî*, thk. Kasım Muhammed en-Nuri, (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 10/302; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/553.

53 Zikrî tertip, konuşmada her ne kadar ma'tuf, matuf aleyhten sonra olsa da zaman bakımından ögle değildir. Bkz. Abbas Hasan, *en-Nahvi'l-vâfi*, 3/573.

54 Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, (Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 3/153.

55 Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer, *Fethü'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 9/428-429.

56 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 10/341; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/553.

“Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir.”⁵⁷

Âyette kasten adam öldüren kimseye verilecek ceza açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu ceza ebedi olmak üzere cehennemde kalmaktır. Fakihlerden bir kısmı bu cezaya kefaret cezasını eklemiş, diğer bir kısmı ise bunu kabul etmemiştir. Kefaret ekleyenlerin gerekçesi şöyledir: Hata ile adam öldüren kimsenin suçu kasten öldürene nazaran daha küçüktür. Buna rağmen kefaret ödemek zorundadır. O halde kasten öldürene de kefaret şart koşulmalıdır. İmam Şafiî ve bir görüşünde Ahmed b. Hanbel bu görüştedir.⁵⁸ Kefaret cezasını gerekli görmeyenler ise fâ harfine yükledikleri anlamı delil göstermişlerdir. Bunlara göre şart edatı olan “مَنْ” kelimesinden sonra gelen “فجزاؤه جهنم” ifadesinin başında fâ harfi kullanılmıştır. O halde “فجزاؤه جهنم” ifadesi şart edatı olan “من” edatının cezası (cezâu’s-şart) konumundadır. Şart edatının cezası olan ifadenin tam olması, başka bir ifadeye ihtiyaç duymaması gerekir. Eğer “فجزاؤه جهنم” cezasına kefaret eklenirse cezâu’s-şartın bir kısmı zikredilmiş, diğeri zikredilmemiş olur ki bu da doğru değildir. O halde zikredilen cezaya kefaret cezası eklenemez. Bu görüş Hanefî, Malikî ve bir kısım Hanbelî fakihlerin görüşüdür.⁵⁹ Bâbertî konuyla ilgili şu ifadeyi kullanmıştır: “Kasten adam öldüren kimsenin cezasına kefaret cezası eklenemez. Çünkü başında fâ harfinin kullanıldığı cezâu’s-şart cümlesi cezanın tümünü kapsamalıdır. Kefaret cezası buna eklenecek olursa ceza cümlesinin bir kısmı zikredilmiş diğer kısmı zikredilmemiş olur. Bu da doğru değildir.”⁶⁰

Her iki görüşün delil ve gerekçeleri karşılaştırıldığında Hanefî fakihlerin delil ve gerekçelerinin daha kuvvetli olduğu ortaya çıkacaktır. Zira hata ile adam öldüren kimsenin durumu kasten adam öldüren kimsenin durumundan hemen önce geçmiştir. Bu âyette hatayla adam öldüren kimse kefaretle cezalandırılmıştır. Kasten adam öldüren kimsenin konu alındığı âyette ise bu yönde herhangi bir açıklama yoktur. Kasten adam öldüren kimsenin kefaret vermesi gerekli olsaydı fâ harfinden sonra gelen ceza cümlesinin içinde bu hüküm açık bir şekilde ifade edilirdi. Âyette bu yönde bir ifade olmadığına göre kefaret gerekli değildir.

1.3. Sümme (ثم) Harfi

Atıf harflerinden biri de sümme’dir. Bu harf, hükümde teşrik/birliktelik, mutlak tertîp ve terâhi/tehirli tertip olmak üzere üç anlama gelir.⁶¹ Bu harf kullanıldığı birtakım yerlerde fakihler arasında farklı görüşlerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

57 Âyetin Arapça metni şu şekildedir: “ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا فيها.” Nisâ, 4/93.

58 Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 5/275; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/516.

59 Desûkî, Muhammed b. Arefe, *Hâşiyetü’d-Desûkî alâ Şerhi’l-Kebîr*, (b.y.: Dârü’l-Fikr, 4/286; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/516.

60 Bâbertî, Muhammed b. Muhmud Ekmelüddin Ebû Abdillâh, *el-İnâye Şerhü’l-Hidâye*, (b.y.: Dârü’l-Fikr, ts.), 10: 210.

61 Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, 2/365.

1.3.1. Abdestte Tertibin Hükümü

Abdestte tertip hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakihlerden bir kısmına göre abdestte tertip farz, diğer bir kısmına göre ise sünnettir. Farklı görüşlere konu olan hadis şöyledir:

Rivayete göre adamın biri Abdullah b. Zeyd'e "Hz. Peygamber nasıl abdest alırdı?" diye sormuş. Abdullah b. Zeyd biraz su istemiş ve abdest almaya başlamıştır. Suyu iki sefer eline döktükten sonra ellerini yıkadı. Daha sonra ağzını ve burnunu üç sefer çalkaladı. Daha sonra yüzünü üç defa yıkadı. Daha sonra dirseklerine kadar üç sefer yıkadı. Daha sonra elleriyle başını meshe ederek, ellerini başının ön tarafından arka tarafına götürüp getirdi. Sonunda ayaklarını yıkadı."⁶²

Kaynaklarda bu hadise benzer sümme harfiyle rivayet edilen birçok hadis bulunmaktadır.⁶³ Bu hadislerde Hz. Peygamber'in abdest alması rivayet edilirken abdest organları sümme harfiyle birbirine atfedilmiştir. Bu da abdestte tertibin farz olduğunu göstermektedir. Zira sümme tertip ve terâhî/daha sonra anlamında kullanılmaktadır. Şafiî fakihler ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel bu görüşü savunmuştur.⁶⁴

Tertibin farz değil sünnet olduğunu iddia edenler ise sümme harfinin tertip anlamında olduğunu kabul etmekle birlikte rivayet edilen hadisler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanarak tertibin vacip değil sünnet olduğunu savunmuşlardır.⁶⁵

Atıf harflerinden vâv edatının tertip hükmüne etkisi konusunda meseleyi ele aldığımız için burada tekrarlamıyoruz.

1.3.2. Yemin Bozulmadan Önce Kefaretin Verilmesi

Yemin/kasem edilmeden kefarete gerekli hale gelmez. Yemin edildikten ve bozulduktan sonra kefarete vacip olur. Fakihler bu iki meselede görüş birliği içindedir. Ancak yemin bozulmadan kefaretin verilebilmesi noktası tartışmalıdır. Bu tartışmaların sebebi rivayet edilen hadisler ve sümme harfidir. Sümme harfi bağlamında farklı görüşlere konu olan hadis şöyledir:

"Yemin ettikten sonra başka bir durumun, daha hayırlı olduğunu düşünürsen yeminine kefarete ver daha sonra en hayırlısı ne ise onu yap."⁶⁶

62 Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zehîr b. Nasır, (b.y.: Dâru Tevki'n-Necât, 1422), 1/48.

63 Bkz. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Ebâhi el-Medenî, *el-Muvattâ'*, thk. Bişâr Avvâd Maruf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412), 1/50; Müslim, Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/204.

64 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/139; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/162.

65 İbn Abdilber, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta'*, tah. Mustafa b. Ahmed, (Mağrip: Vizâretü umûmi'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, 1387), 2/89.

66 Hadisin Arapça metni şöyledir: "إذا حلفت على يمين فرأيت غيرها خيرا منها فكفر عن يمينك ثم ائت الذي هو خير" Ebû Davud, Süleyman b. Aş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî,

Hadisin metninden yemin bozulmadan kefaretin verilebileceği üstelik bunun vacip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü “ثُمَّ أَتَى الَّذِي” şeklindeki ifadede emir kipi kullanılmış bu da vücûbu gerektirir. Hâlbuki yemin bozulmadan kefaret vacip olmaz. Bütün fakihler bu konuda görüş birliği içindedir. Fakat yemin bozulmadan kefaretin verilmesi caiz midir? Bu konuda üç görüş bulunmaktadır.

Birinci görüşe göre yemin bozulmadan kefaret vermek caiz değildir.

İkinci görüşe göre yemin bozulmadan da kefaret vermek caizdir.

Üçüncü görüşe göre yemin bozulmadan orucun dışındaki kefaretler verilebilir.

Birinci görüşü savunanlar Hanefî fakihlerdir. Bunlara göre sümme harfi mutlak cem' anlamında ve vâv harfinin yerinde kullanılmıştır. Hadisin metninde her ne kadar kefaretin edası yeminin bozulmasından önce zikredilse de hakikatte yeminin bozulması kefareten öncedir. Serahsî konuyla alakalı şu ifadeyi kullanmıştır: “Hadiste kullanılan sümme, mecazen vâv harfinin yerinde ve anlamında kullanılmıştır. Çünkü yemin bozulmadan kefaret ödenmez. Bu durumda emir kipi olan “أَتَى” ifadesi de asıl anlamında kullanılmış olur. Fakat sümme harfi asıl anlamında kullanılırsa yemin bozulmadan kefareti vermek vacip sayılacak. Bunu ise hiçbir fakih kabul etmemektedir.”⁶⁷

İmam Malik'ten hem birinci hem de ikinci görüş rivayet edilmiştir. Ancak onun “Bana göre yemin bozulduktan sonra kefaretin verilmesi daha sevimsidir.” şeklindeki ifadesinden kefaretin, yemin bozulduktan sonra verilmesini tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

Üçüncü görüş Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür.⁶⁹ Ancak İbn Hanbel'e göre oruç dahi olsa yemin bozulmadan da yerine getirilebilir.⁷⁰ Bu görüşte olanlar hadisin metninde yeminin bozulması kefareten sonra ve sümme harfiyle zikredildiğini delil göstermişlerdir. Sümme harfinde tertip anlamı olduğuna göre yemin bozulmadan da kefaret verilebilir demişlerdir. Öte yandan bu yönde başka hadisler de bulunmaktadır.⁷¹ Onlara göre hadis metninde geçen “أَتَى” şeklindeki emir kipinin anlamı, karşıt anlamda hadisler vârit olduğu için mecaz kabul edilmiştir.

Esasen konuyla alakalı vârit olan hadisler göz önüne alındığında yemin bozulmadan da kefaretin verilmesinin caiz olması gerekir. Bu durumda süm-

Sünenü Ebî Dâvud, thk, Muhammed Muhyüddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 3/229.

67 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/120.

68 Sahnûn, Abdüsselam b. Said b. Habib et-Tenûhî, el-Müdevvene, (b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/579; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/182.

69 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 15/291.

70 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/520.

71 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/182; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/520-521.

me harfi hakiki anlamında kullanılmış olur. Ancak emir kalıbından vücûp değil mecazen cevaz anlaşılmalıdır. Zira yemin bozulduktan sonra kefarete verilir anlamında hadisler de rivayet edilmiştir. Fakihler arasında meydana gelen farklı görüşlere muvafık olmak için Hanefî fakihlerin içtihadına göre hareket ederek kefareti yemin bozulduktan sonraya bırakmak daha isabetlidir. Bu durumda sümme harfi vâv harfinin yerine kullanılmış olur ki atıf harflerinin birbirinin yerine kullanılması yaygındır. Kaldı ki İmam Mâlik ve İmam Şafiî de bunun daha münasip olduğunu ifade etmişlerdir.⁷²

1.4. Ev (أ) Harfi

Hükümde farklı görüşlerin meydana gelmesine sebep olan harflerden biri de ev (أ) harfidir. Ev harfinin tahyîr (tercih serbestliği), ibâhe (serbestlik), taksim ve şüphe gibi anlamları vardır. Ayrıca vâv ve bel (ب) gibi harflerin yerine de kullanılmaktadır.⁷³

1.4.1. Eşkiyalara Verilmesi Gereken Ceza

Eşkiya: Dağda, kırdan yol kesen, adam soyan ve öldüren, yasadışı eylemlerde bulunan silahlı topluluklar şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁴ Tarifte yer verilen her bir suç için ayrı cezalar öngörülmüştür. Bu cezalar âyette açık bir şekilde ifade edilse de hangi suça hangi cezanın verileceği belirtilmediği için farklı görüşler meydana gelmiştir. Konuyla ilgili âyet şöyledir:

“Allah’a ve Peygamber’ine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri ya asılmaları veyahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir.”⁷⁵

İfade ettiğimiz üzere âyette cezalar açık bir şekilde sayılmıştır. Fakat hangi suça hangi cezanın verileceği noktasında belirsizlik vardır. Üstelik cezalar arasında ev (أ) harfinin kullanılması hangi suça hangi cezanın uygulanması gerektiği noktasında belirsizliği arttırmıştır. Dolayısıyla ev harfinin tahyîr ya da taksim anlamında olduğu tartışılmış bu tartışma hükme de sirayet etmiştir.⁷⁶ Ev harfinin tahyîr anlamında olduğunu ileri süren Malikî fakihlere göre, yol keserek insan öldürenler ya da mallarını çalanlar veyahut onları korkutanlar, imamın âyette zikredilen cezalardan takdir edeceğiyle cezalandırılırlar. Bu görüşe göre yol keserek halkın malını zorla alanlara imam, öldürme cezası verebilir.⁷⁷ Nitekim Kurtubî (v. 671/1273) ve İbn Kesîr (v. 774/1372)

72 Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 8/275.

73 Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2/365.

74 Komisyon, (Kuveyt: *el-Mevsu'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmîyye, 1427), 17/153.

75 Âyetin Arapça metni: “إنما جزاؤا الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون في الأرض فسادا أن يقتلوا أو يصلبوا أو تقطع أيديهم وأرجلهم من خلاف أو ينفوا من الأرض” *Mâide*, 5/33.

76 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 4/239.

77 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 4/239.

gibi müfessirler bu âyette kullanılan ev harfinin tahyîr anlamında olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁸

Hanefî, Şafiî ve Hanbelî fakihlere göre âyette kullanılan ev harfi taksim anlamındadır. Bunlara göre ev harfi sadece ceza çeşitlerini belirtmek için kullanılmıştır. Cezaların suça göre olması gerektiği ilkesine göre her bir suça uygun ceza verilmelidir.⁷⁹ İmam Şafiî, İbn Abbas'ın da bu görüşte olduğunu ve âyeti şu şekilde tefsir ettiğini ifade etmiştir: "Eşkiyalar, halkı öldürüp mallarını çalsalar asılarak öldürülürler. Sadece öldürseler onlar da asılmadan öldürülürler. Sadece malları zorla alsalar, onların çapraz olmak üzere elleri ve ayakları kesilir. Yollarda halkı sadece korkutsalar, başka yere sürgün edilirler."⁸⁰ Bunlara göre İbn Abbas'ın yapmış olduğu bu tefsirden ev harfinin taksim için olduğu ve her suçun cezasının ayrı ayrı belirtildiği anlaşılmaktadır.

Hanefî, Şafiî ve Hanbelî fakihlerin delillerinin daha kuvvetli olduğu ortadadır. Zira şartlar ne olursa olsun adalet prensibi gereği işlenen suça, uygun cezanın verilmesi gerekir. Başka bir âyette "Suçun cezası misliyle verilir."⁸¹ ifadesi de buna işaret etmektedir. Konuyla ilgili olarak Kasânî şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu âyette tahyîr anlamı icra edilemez. Çünkü eşkiya hem insanları öldürür hem de halkın malını zorla alsa bunun cezası sadece sürgün olamaz."⁸² O halde ev harfinin taksim anlamında olması daha isabetlidir. Böylece suça göre ceza verilmiş ve adalet sağlanmış olur.

2. Cer harfleri

Cer harfleri, kendinden önce kullanılan kelimenin anlamını sonraki kelimeyle birleştirir. Bu harfler sadece isimlere dâhil olarak sonunu cer/esre yaparlar.⁸³ Bâ (ب), ilâ (إلى) ve min (من) gibi harfler cer harflerindedir. Bunların birbirinin yerine kullanılması ve farklı anlamlara gelmesi, farklı hükümlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konunun bütünlüğünü sağlamak bakımından bunları incelemekte fayda mülahaza etmekteyiz.

2.1. Cer Harflerinden bâ (ب)

Cer harflerinin başında bâ (ب) edatı gelmektedir. Bu harf, birçok anlamda kullanılır. İsti'âne, musahabe, ilsâk, ta'diye, sebebiye ve zarfiye bunlardan bazılarıdır.⁸⁴ Bâ harfi fakihler arasında farklı görüşlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Şimdi de bu harfin sebep olduğu farklı görüşleri ele alacağız.

78 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/90; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdevi, İbrahim Etfiş, (Kahire: 1964), 6/152.

79 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 7/93; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 13/254; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/145.

80 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 7/94; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/145; Şafiî, *el-Umm*, 6/164.

81 Şurâ, 42/40.

82 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 7/93.

83 İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdülhüseyn, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 1/408.

84 Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2/88.

2.1.1. Abdestte Başın Meshedilmesi

Başın meshedilmesi abdestin farzlarından biridir. Bu konuda bütün fakihler görüş birliği içindedir. Ancak meshedilmesi gereken miktar hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Farklı görüşlerin meydana geldiği âyet şöyledir:

“...Başlarınızı meshedin...”⁸⁵

Abdestte başın meshedilmesi gereken miktar hakkında dört mezhebin görüşü farklıdır.

Hanefî fakihlere göre başın dörtte biri meshedilmesi gerekir.⁸⁶

Malikî fakihlere göre gerek erkek gerekse kadın başın tamamını meshetmelidir.⁸⁷

Şafiî fakihlere göre az dahi olsa mesih isminin verilebileceği miktar meshedilmelidir.⁸⁸

Hanbelîler'e göre erkekler başının tamamını meshetmesi gerekirken, kadınlar başının ön tarafını meshetmesi yeterlidir.⁸⁹

Hanefî fakihler bâ harfinin anlamından yola çıkarak başın dörtte birinin meshedilmesi gerektiği görüşündedirler. Pezdevî (ö. 482/1089) Hanefî fakihlerin görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “Âyette kullanılan bâ harfi yapıştırmak/ilsâk (الصاق) anlamındadır. İlsâk anlamında olan bâ harfi mesheden şeye dahil olursa fiil direk meshedilen şeye isnâd edilmiş olur. Dolayısıyla bu şeyin tamamı meshedilmelidir. Duvarı elimle meshettim (مسحت الحائط بيدي) örneğinde olduğu gibi. Fakat bâ harfi meshedilen şeye dahil olursa fiil mesih aletine isnâd edilmiş olur ve aletin tamamı meshetmelidir. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur: “وامسحوا أيديكم برؤوسكم” yani “Elinizi başınızla meshedin.” Bunun anlamı şudur: Elinizi başınıza yapıştırın. Bu durumda fiil meshedilen yere isnad edilmediği için başın tamamının meshedilmesi değil elin tamamının belki çoğunun kapladığı yerin meshedilmesi gerekir. Zira bir şeyin çoğunu meshetmek tamamını meshetmek demektir. Böylece başın bir kısmının meshedilmesi bu şekilde ortaya çıkmış oldu.”⁹⁰ Âyette geçen “وامسحوا برؤوسكم” ifadesinin mücmel olduğu gerekçesiyle başın tamamının meshedilmesi gerekir diyen Hanefî fakihler de vardır.⁹¹

85 Âyetin Arapça metni: “وامسحوا برؤوسكم...” Mâide, 5/6.

86 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 1/4.

87 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/15.

88 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/114.

89 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/93.

90 Pezdevî, *Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Hüseyn, Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 108.

91 *Ebü's-Senâ*, Şemsüddin Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed el-İsfehânî, *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib*, tah. Muhammed Mazhar Bekâ, (Suudi Arabistan: Dârü'l-Medenî, 1406/1986), 2/364. Mu'tezilî âlimlerden ve *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh* adlı kitabın sahibi olan Ebü'l-Hasan bu konuyu mücmel ve mübeyyen başlığı altında ele al-

Malikî fakihler bâ harfinin tekîd/pekiştirme anlamında ya da sıla/zaid olduğunu savunmuşlardır. Bu durumda mesh fiili doğrudan meshedilen yer olan başa isnâd edilmiş olur ki o zaman başın tamamının meshedilmesi gerekir.⁹² Bu yönde Hz. Peygamber'den hadisler rivayet edilmiştir.⁹³ Öte yandan önde gelen dil âlimlerinden İbn Cinnî mesehe fiilinin bâ harfiyle ya da bâsız kullanılması arasında fark olmadığını iddia ederek başın tamamının meshedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁹⁴

Şafiî fakihlere göre bâ harfi müteaddi/geçişli fiilden sonra gelirse kısmiyet/teb'îz (تبعيض) anlamı taşır. Mesehe (مسح) fiili müteaddi olduğuna göre ondan sonra kullanılan bâ harfi teb'îz içindir.⁹⁵ O halde başın bir kısmının meshedilmesi yeterlidir. Ancak bâ harfinin teb'îz anlamında kullanılması tasvip edilmemiştir. Şafiî fakihlerden olduğu halde İmam Gazzâlî bunu yadırgamıştır. O, teb'îz anlamı bâ harfinden değil (مسح) kelimesinin mastarından anlaşıldığını ifade eder. Ona göre gusül fiilinin mastarında bütünlük anlamı, mesh fiilinin mastarında ise kısmilik (تبعيض) anlamı vardır.⁹⁶

Ahmed b. Hanbelî'den başın tamamının meshedilmesi gerekir yönündeki rivayet meşhur olsa da ondan başın bir kısmının meshedilmesi yeterlidir şeklinde de rivayet vardır. Ona göre erkekler başının tamamını meshetmek zorunda olsa da kadınların başının ön tarafını meshetmesi yeterlidir.⁹⁷

Malikî ve Hanbelî fakihlerin görüşünü destekleyen hadisler olduğu için bunların görüşleri kuvvetlidir denilebilir. Ancak bir kısmının meshedilmesi yönündeki görüşlerin de delil ve gerekçeleri vardır. Zira Gazzâlî'nin de ifade ettiği gibi mesh ifadesinden yola çıkarak başın bir kısmının meshedilmesi de yeterlidir denilebilir. Çünkü meshetmek ifadesi çok miktar için kullanılabilir gibi az miktar için de kullanılabilir. Buna karşın re's kelimesinden yola çıkarak başın tamamının meshedilmesi gerekir. Çünkü re's kelimesi başın tamamı için kullanılmaktadır. O halde mümkün olması halinde başın tamamının meshedilmesi daha isabetlidir. Böylece bütün fakihlerin görüşüne göre amel edilmiş olur.

2.2. Cer Harflerinden İlâ (إلى)

Cer harflerinden biri de ilâ (إلى)'dır. İlâ harfi başta intiha/bitiş, tebyîn/açıklama ve musahabe/birliktelik anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca ilâ, fî, min ve bâ harflerinin yerine de kullanılmaktadır.⁹⁸ Kol dirseklerinin ve

maktadır. (Ebü'l-Hüseyn, *el-Mu'temed*, 1/308.)

92 Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, 1/207.

93 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 1/48.

94 Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *el-Mahsûl*, thk. Taha Cabir Feyyaz, (b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1418/1997), 3/164.

95 Râzî, *el-Mahsûl*, 1/379.

96 Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1419/1998), 146.

97 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/93.

98 Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2/73.

ayak aşık kemiklerinin abdestte yıkanıp yakınmaması ile ilgili tartışma, ilâ harfinin anlamından kaynaklanan bir ihtilafıdır. Ancak bu ihtilaf dört mezhep fakihleri arasında olmadığı için buna değinmeyeceğiz.

2.2.1. Dizin Avret Mahallinden Sayılması

Dizin avretten sayılıp sayılmaması fakihler arasında tartışılmıştır. Fakihlerden bir kısmı dizin avretten sayıldığını diğerleri ise avret olmadığını ileri sürmüştür. Farklı görüşlerin ileri sürülmesinin sebebi başta konuyla alakalı vârit olan hadisler olmak üzere ilâ harfine yüklenen anlamdır. Farklı görüşler şu hadiste meydana gelmiştir:

“Erkeğin avret yeri göbekten dize kadar olan kısımdır.”⁹⁹

Hanefî fakihler bu hadiste kullanılan ilâ (إلى) harfine dayanarak dizin avretten sayıldığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü ilâ harfi gaye/son anlamındadır. Bu da ilâdan sonra gelen şeyin hükme dahil olduğu anlamına gelir.¹⁰⁰ Buna göre hadiste kullanılan ilâ harfi me‘e (مع) anlamındadır. Ayrıca diz bölgesi helal sınırının (dizden aşağı) ve haram (dizin üst tarafı) sınırının birleştiği yerdir. İhtiyata binaen dizin de avret sayılması daha uygundur.¹⁰¹

Malikî, Şafiî ve Hanbelî fakihlere göre ise diz bölgesi avret sayılmaz. Çünkü bunlara göre ilâdan sonra gelen şey mâ kablin hükmüne dahil değildir.¹⁰²

Esasen diz bölgesini avretten sayanların delilleri olduğu gibi saymayanların da delilleri vardır. Ancak avrettendir diyen Hanefî fukahânın delilleri daha kuvvetlidir. Çünkü abdestte kolların yıkanması ile ilgili âyet olan (إلى المرفق) ifadesinde geçen ilâ harfi me‘e (مع) anlamında kullanıldığı gibi burada da aynı anlamda kullanılması daha isabetlidir. Kaldı ki diz bölgesinin avret olduğunu “Diz bölgesi avrettendir (الركبة من العورة)”¹⁰³ şeklindeki hadis açık bir şekilde ifade etmiştir. İhtiyata binaen dahi olsa dizin avretten sayılması daha münasiptir.

2.3. Cer Harflerinden Olan Min (من)

Min (من) harfi, ismi cer yapan edatlardan biridir. Min edatı, ibtidâu’l-gâye (başlangıç zamanı ve mekânı), beyân, sebebiye ve teb‘îz gibi anlamlarda; fî, ‘an, lâm gibi harflerin yerinde kullanılmaktadır.¹⁰⁴

99 Hadisin Arapça metni şöyledir: “فإن ما تحت السرة إلى الركبة من العورة” (Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, 1/430).

100 Şâşî, Nizâmüddin Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak *Usûlü’ş-Şâşî*, (Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, ts.), 226.

101 Zeyla’i, Osman b. Ali b. Mahcen, *Tebyînü’l-Hakâik Şerhü Kenzi’d-Dekâik*, (Kahire: Bulak, 1313), 1/95.

102 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1: 122; İbnü’l-Hümmâm, Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid b. Mesud, *Fethu’l-Kadîr*, (b.y.: Dârü’l-Fikr, ts.), 10/28; Useymîn, Muhammed Salih b. Muhammed, *eş-Şerhü’l-Mümti’ alâ Zâdi’l-Müstakni’*, (b.y.: Dâru İbnü’l-Cevzî, 1428), 2/160.

103 Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, 1/431. Hadisi rivayet eden Dârekutnî bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.

104 Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, 2/70.

2.3.1. Teyemmüm Alınan Toprağın Tozlu Olması

Abdest almak için suyun olmaması ya da su olduğu halde kullanılması sakıncalı olduğu durumlarda toprak kullanılır. Bu konuda fakihler görüş birliği içindedir. Ancak toprağın tozlu olması yüz ve kollara yapışmasının şart olup olmaması noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin ortaya çıkmasının sebebi âyette kullanılan min edatının farklı manalarda kullanılmasıdır.

“...su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin) yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin.”¹⁰⁵ şeklindeki âyette min harfinin anlamıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerden dolayı farklı hükümler meydana gelmiştir. Tûfî, bu âyette meydana gelen farklı görüşleri şöyle ifade etmiştir: Hanefî fakihlere göre min harfi ibtidâü'l-gaye/başlangıç anlamındadır. Şafiî ve Hanbelî fakihlere göre ise teb'îz anlamındadır. Min harfinin anlamındaki bu farklı görüşler hükme sirayet etmiştir. Hanefî ve Malikî fakihlere göre âyetin anlamı şu şekildedir: Teyemmüm yaparken meshin başlangıcını topraktan yapın. Başlangıcın topraktan olması toprak cinsinden olan cisimleri kapsamakta ve kum gibi toz barındırmayan cisimleri de içine almaktadır. Dolayısıyla toprağın tozlu olması ve abdest organlarına temas etmesi şart değildir. Böylece teyemmüm için elin duvar ve kaya gibi cisimlere sürülmesi dahi yeterlidir.¹⁰⁶ Şafiî ve Hanbelî fakihlere göre ise âyetin anlamı şu şekildedir: Toprağın bir kısmı/bazısı (tozlu olan) ile teyemmüm alın. Bu anlama göre toprağın bir kısmı olan tozun teyemmüm azalarına değmesi gerekmektedir.”¹⁰⁷

Konuyla alakalı birçok hadis vârit olmuştur.¹⁰⁸ Bu hadisler bağlamında min harfinin ibtidâ anlamında olmasının delilleri daha kuvvetli olsa da ihtiyata binaen tozlu toprağın kullanılması ve teyemmüm organlarına sürülmesi daha isabetli sayılır. Ancak Müslümanlar için Hanefî ve Malikî fakihlerin içtihadı daha kolaydır. Zira gemide ya da karlı bölgelerde yaşayanların toprak bulması zordur. Bu sebeplerden dolayı teyemmüm alınan toprakta tozun olmasını ve azalara değmesini şart koşturmak kolaylık sağlayacaktır. Kaldı ki bu âyette من edatının teb'îz anlamında olması da uzak bir ihtimaldir. Çünkü İbnü'l-Hümâm'ın da dediği gibi ba'z anlamında olan min edatının yerine ba'z kelimesinin kullanılabilmesi gerekir. Bu âyette min edatının yerine ba'z kelimesi kullanılmadığına göre min edatının teb'îz anlamında olamaz.¹⁰⁹ O halde teyemmümün toprak cinsinden olan duvar ve taş gibi cisimlerle yapılması yeterlidir.

105 Âyetin Arapça metni şöyledir: “فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا فامسحوا بوجوهكم وأيديكم منه” Mâide, 5/6.

106 İbn Mâze, Ebü'l-Meâli Burhanüddin Mahmud b. Ahmed b. Abdiaziz b. Ömer, *el-Muhîtü'l-Bürhânî fi'l-Fıkhî'n-Numânî*, tah. Abdülkerim Sami el-Cündî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/144; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/76; Zekeşî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 3/193.

107 Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, 2/652.

108 İbn Mâze, *el-Muhîtü'l-Bürhânî*, 1/144.

109 İbnü'l-Hümmâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/129; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2/70.

2.4. Cer Harflerinden Olan lâm (ل)

Lâm (ل) edatı cer harflerinden olup isimlerin sonunu cer yapan edatlardandır. Temlik, ihtisas, ta'lîl ve intihâ (sonuç zamanı ve mekânı) anlamlarında olan lâm edatı, min, 'alâ ve fî gibi edatların yerinde de kullanılmaktadır.¹¹⁰

2.4.1. Zekâtın Dağıtılması

Kur'ân'da zekâtın dağıtılması gereken sınıflar belirtilmiştir. Zekât verecek kimse bütün zekatını bu sınıflardan sadece birine verebilir mi? Yoksa bütün sınıflara dağıtması mı gerekir? Bununla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu farklılığın meydana gelmesinin sebebi cer harfi olan ل edatına yüklenen farklı anlamlardır. Lâm harfine yüklenen anlamlardan dolayı şu âyette farklı görüşler ileri sürülmüştür:

“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlar, âzât edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar.”¹¹¹

Fakihler, âyette geçen “للفقراء” ifadesinin başında bulunan lâm harfinin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî, Malikî ve Hanbelîler'e göre lâm harfi istihkak ya da âkibet/sonuç, Şafiîler'e göre ise temlik anlamındadır. Lâm edatına yüklenen bu anlamlar farklı hükümlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Hanefî, Malikî ve Hanbelîler'e göre verilmesi gereken zekât âyette zikredilen sınıflardan birine verilirse farz yerine gelmiş olur.¹¹² Çünkü bunlara göre lâm edatı istihkak anlamındadır. Yani lâm harfinin görevi sadece zekâtı hak eden ve zekâtın verilmesi gereken kimseleri belirlemek içindir. Ayrıca zekâtın verilmesindeki amaç ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermektir. Yoksa zekâtın bizzat bu sınıfların tümüne vermek değildir. Şafiîler'e göre ise “للفقراء” ifadesinde kullanılan lâm harfi temlik anlamındadır. Söz konusu sınıflar hükümde birlikteliği ifade eden vâv harfi ile “للفقراء” ifadesine atfedilmişlerdir. O halde zekâtın bütün sınıfları kapsayacak şekilde dağıtılması gerekir. Ayrıca bu ifadelerin her biri cem'/çoğul kalıbı ile ifade edildiği için ve cem' sayısı en az üç kişi olduğuna göre her sınıftan en az üç kişiye dağıtılması gerekir.¹¹³

İki görüş sahiplerini destekleyen hadisler, Hz. Peygamber ve sahabe uygulamaları mevcuttur. Ancak bu görüşler lâm edatının anlamı bağlamında değerlendirildiği zaman Şafiî fakihlerin görüşünün tatbik edilmesi zor olsa da daha kuvvetli gözükmektedir. Bu görüşe göre amel edildiği takdirde daha fazla ihtiyaç sahibine ulaşılmış olur ki zekât vermenin temel amaçlarından biri de

110 Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2/77.

111 Âyetin Arapça metni şöyledir: “إنما الصدقات للفقراء والمساكين...” Tevbe, 9/60.

112 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 2/46; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2: 36; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/499.

113 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/478; Zekeşî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 5/55.

budur. Ancak bu görüşe göre hareket etmek oldukça zordur. Çünkü zekâtın verileceği kimsenin hangi sınıftan olduğunu tespit etmek başlı başına bir çalışma gerektirir. Ayrıca zekât malı az olduğu zaman onu sınıfların tamamına dağıtmak, verilecek miktarın azalmasına sebebiyet verecektir. Bu da onların ihtiyaçlarını karşılamanın önüne geçebilir. Zaten bu problemi göz önünde bulunduran İmam Şafiî ve İbrahim en-Neha'î, verilmesi gereken zekât fazla ise sınıflara dağıtılır aksi halde bir sınıfa verilir demişlerdir.¹¹⁴ O halde maslahat göz önünde bulundurularak her iki görüşe göre de amel edilebilir.

2.4.2. Ganimet Malının Hz. Peygamber'in Akrabalarına Verilmesi

Fakihler ganimet mallarının Hz. Peygamber'in akrabalarına verilmesi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Farklı görüşlerin meydana gelmesinin sebebi lâm harfine verilen farklı anlamlardır.

“Ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, Peygamber'e yakınlarına (akrabalarına)...aittir.”¹¹⁵ şeklindeki âyette lâm harfinin manası bağlamında farklı görüşler oluşmuştur.

Âyette geçen “ولذي القربى” ifadesinin başında kullanılan lâm harfinin temlik anlamında olduğu ve öncesinde kullanılan vâv harfinin birliktelik gerektirdiğini ileri süren Şafiî ve Hanbelî fakihler, ganimet malının hiçbir kayıt koymadan Hz. Peygamber'in akrabalarına dağıtılması gerektiğini savunmuşlardır.¹¹⁶ Üstelik Hz. Peygamber de aynı şekilde hareket etmiş ve Hz. Abbâs fakir olmadığı halde ona ganimetten pay vermiştir.¹¹⁷

Ancak Hanefî fakihler “ولذي القربى” ifadesinden sonra ihtiyaç kaydını koymuşlardır. Buna göre ihtiyaç sahibi olmayan Hz. Peygamber'in akrabalarına ganimetten pay verilmez.¹¹⁸ Şafiî fakihler Hanefîler'in koyduğu kaydı dayanaksız olduğu gerekçesiyle kabul etmemişlerdir. Ayrıca Şafiî fakihler âyette temlik ifade eden lâm edatının kullanılmasından hareketle ganimet malının bütün akrabalara verilmesi gerektiği sonucuna varmışlar.¹¹⁹ İmam Malik “ولذي القربى” ifadesinde kullanılan lâm harfine temlik anlamı vermediği için ganimet mallarının beytü'l-mâle bırakılması, imamın buradan ihtiyaç sahiplerine dağıtması gerektiğini savunmuştur. Şu hâlde ona göre âyette dile getirilen sınıflar, önemli olduğu için zikredilmişlerdir.¹²⁰

Şafiî ve Hanbelî fakihlerin âyette geçen lâm edatına temlik anlamı vermeleri ve akraba ifadesine Hz. Peygamber'in bütün akrabalarını kapsayacak

114 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/478.

115 Âyetin Arapça metni şöyledir: “فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقَرْبَى” (Enfâl, 8/41).

116 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/430; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/462.

117 Zeyla'i, *Tebyînü'l-Hakâik*, 3/256.

118 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 7/125; Gazzâlî, *el-Mütesfâ*, s. 201.

119 Gazzâlî, *el-Mütesfâ*, s. 201.

120 İbn Rüşd (el-Ced), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-Şerhi ve't-Tevcîh ve't-Ta'lîl li-Mesâilil-Müstahrece*, thk: Muhammad Hacci, (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 1/357.

şekilde anlam vermeleri daha isabetli görülmüştür. Hanefî fakihlerin âyete ihtiyaç kaydı koymaları eleştirilmiştir. Konuyla ilgili Âmidî şu ifadeyi kullanmıştır: “Ebû Hanife’nin akrabalar için muhtaçlık vasfını şart koşması, uzak bir ihtimaldir. Çünkü temlik ve istihkak anlamında olan lâm edatıyla dile getirilen ifade bütün akrabaları kapsamaktadır.”¹²¹ Zira ne söz konusu âyette ne de başka âyetlerde bu ifadenin tahsis edildiğine yönelik bir kayıt bulunmamaktadır.

Sonuç

Arap dili, isim, fiil ve harf olmak üzere üç önemli ögeden oluşmaktadır. Anlam ifade etmesi bakımından kelam ya iki isimden ya da fiil ve isimden oluşmaktadır. Bu düşünceden hareketle hükmün sadece isim ve fiilden mürekkep kelamdan meydana geldiği sonucuna varılabilir. Zira hükmün temel esasları (müsned-müsnedün ileyh) isim ve fiildir. Fakat bu düşünceden harflerin cümle yapısına hiçbir katkısının olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine harfler bazı durumlarda cümlenin anlamını değiştirebilmektedir. Kur’ân ve sünnetin nazmında kullanılan harflerin hükme etkisi bunun açık göstergesidir. Harflerin bu özelliği usûl âlimlerinin dikkatini celp etmiş ve te’lîf ettikleri kitaplarında harflere müstakil yer açmışlardır. Söz konusu kaynaklarda ilk önce harfin kullanıldığı anlamlar verilmiş ve bu anlamların cümleye kattığı anlam örneklerle tasvir edilmiş daha sonra ortaya çıkan hükme vurgu yapılmıştır.

Harflerin hakikî anlamlarının yanında mecazî/yan anlamları da vardır. Bu farklı anlamlarından dolayı harfler, kullanıldığı kelamda farklı anlamlar; dolayısıyla görüş ve hükümler meydana getirmiştir. Bu yönüyle bakıldığında harflerin hükmün tespitindeki rolü müşahede edilmektedir. Mesela, cer harflerinden olan bâ edatının asıl anlamı ilsâk iken, kasem, istiane ve fî anlamlarında; asıl anlamı ibtida-i gaye olan min harfinin, beyân anlamında kullanılması farklı görüşlere sebep olmuştur.

Fıkhî hükümlerde farklı görüşlerin meydana gelmesi sadece harflerin anlamlarına bağlanmamalıdır. Zira meselenin hükmünün tespitinde nassın nüzul sebebi, hadisin vurûdü ve mekân-muhit tesiri gibi etkenler de yer almaktadır. Duruma göre bu sebeplerin kuvvet ve zayıflığı müçtehidin harfin gerçek anlamını değil mecaz anlamını esas almasına sevk etmiştir. Abdestte tertibin farz olup olmaması bunun için örnek verilebilir. Şöyle ki, tertip hakkında nazil olan âyette ve rivayet edilen hadislerde kullanılan vâv ve sümme edatlarının hükme etkisi olmuşa da ayetin farklı yorumlanması, hadislerin sıhhat derecesi gibi faktörler de hükmün tespitinde etkili olmuştur.

121 Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed, *el-Bürhân fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyde, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/210; Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyyfüddin Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk: Abdürrezzak Afîfî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 3/60; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/462.

Furû-i fikhın usûl kaidelerine; usûl kaidelerinin de Arap gramer ilmine ihtiyacı vardır. Arapça gramer kaidelerini bilmeyen usulü bilemez, usulü bilmeyen de fûru-i fikhı gerektiği şekilde kavrayamaz. Arap dilindeki harfler de lûgat ilminin en önemli parçası sayılmakta ve bilinmesi gerekenlerin başında yer almaktadır. Bu yüzden usûlcüler Arapça dilini ve gramer kaidelerini bilmeyi müçtehit olmanın temel şartları arasında saymışlardır. Netice itibarıyla Arap gramerinin önemli bir parçası olan harflerin anlamlarındaki farklı düşünceler, farklı hükümler ve sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Abbas Hasan, *en-Nahvi'l-vâfi*, 4 Cilt. b.y.: ts.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyyifüddin Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. thk: Abdürrezzak Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer. *Fethü'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- Bâbertî, Muhammed b. Muhmud Ekmelüddin Ebû Abdillâh b. eş-Şeyh Şemsüddin, *el-Înâye Şerhü'l-Hidâye*. 10 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali et-Tayyib, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, thk. Halil el-Meyyis, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr, 9 Cilt. b.y.: Dâru Tevki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, *el-Fusûl fi'lusûl*, 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994.
- Cevherî, Ebû Nasır İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcü'l-lüğa*. thk. Ahmed Abdülğafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm, 1987.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerif, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut: Dârü'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1983.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed, *el-Bürhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyde. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1997.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed, *et-Telhîs fî Usuli'l-Fikh*, thk. Abdullâh Cevlem en-Nebâlî, 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâri'l-İslâmîyye, ts.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mesud, *Sünenü Dârekutnî*, 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr*, 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikir, ts.
- Dödüren, Hamdi, "Îlâ", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail, "Vâv" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk, Muhammed Muhyüddin Abdülhamid, 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Adil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, thk. eş-Şeyh Adil Ahmed, 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1419/1998.
- Ebü's-Senâ, Şemsüddin Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed el-İsfehânî, *Beyânü'l-muhtasar şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib*, tah. Muhammed Mazhar Bekâ, 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü'l-Medenî, 1406/1986.
- Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa Ebü'l-Hasan Nureddin, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1419/1998.
- Gaznevî, Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Hindî, *el-Ğurretü'l-münîfe fî tahkîki ba'di mesâili'l-İmâm Ebî Hanîfe*, b.y.: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986.
- Haraşî, Muhammed b. Abdillâh, *Şerhü Muhtasarı Halil li'l-Haraşî*, 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Hârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Belhî, *Mefâtihü'l-ulûm*, tah. İbrahim el-Ebyârî, b.y.: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, ts.
- Herevî Ali b. Muhammed en-Nahvî, *Kitâbü'n-nüzhe fî ilmi'l-hurûf*, thk. Abdülmünim, Dımaşk: Mecme'u'l-lüğati'l-Arabiyye, 1413/1993
- Hattâb, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman, *Mevâhibü'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari'l-Halîl*, 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1992.

- Hüseyin Mutâvi' Hüseyin et-Tertûrî, *Hurûfi'l-me'ânî ve eserühâ fî ihtilâfi'l-fukahâ*, (Basılmış doktora tezi), Mekktü'l-Mükerreme: Câmi'atü Ümmi'l-Kura, 1402/1982.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esanîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâretü Umumi'l-Evkafi ve'ş-Şüuni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffikuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, 2 cilt. b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- İbn Mâze, Ebü'l-Meâli Burhanüddin Mahmud b. Ahmed. *el-Muhîtü'l-bürhânî fi'l-fikhi'n-Numânî*. 9 Cilt. tah. Abdülkerim Sami el-Cündî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhü Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- İbn Rüşd (el-Ced), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsîl ve'ş-şerhi ve't-tevcîh ve't-talîl li-mesâilî'l-müstahrece*. thk. Muhammad Hacci, 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-muctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 2004.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffal, 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1417/1996.
- İbnü'l-Hümmâm, Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid b. Mesud, *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyin Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Kasım Muhammed en-Nuri, 13 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahman, *ez-Zahîre*, 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alauddin Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübübi'l-İlmiyye, 1986.
- Komisyon, *el-Mevsu'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, 45 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şüuni'l-İslâmiyye, 1427.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Farh, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdevî, İbrahim Etfiş, 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasn Ali b. Muhammed b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi İmam eş-Şâfiî*. thk. Şeyh Ali Muhammed Mu'avvid. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mergînânî, Ali b. Ebî Bekir el-Fergânî. *el-Hidâye*. tah. Tallâl Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, 5 Cilt. Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1356/1937.
- Muradî, Ebû Muhammed Bedrüddin Hasan b. Kasım b. Abdillâh b. Ali, *el-Cenâ'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*. thk. Fahrüddin Kabâve, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1413/1992
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuat, 5 cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyuddin b. Şeref en-Nevevî. *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*. b.y.: Dârü'l-Fıkr, ts.
- Orhan, Fatih, *Arap Dilinde Hurûfu'l-Meânî ve Fıkhî İhtilaflardaki Rolü*, Ankara: Akademişyen Kitabevi, 2018.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-'Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl (Usûlü Pezdevî)*, Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *Mefâtihü'l-Ğayb*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *el-Mahsûl*, thk. Taha Cabir Feyyaz, b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1418/1997.
- Sahnûn, Abdüsselam b. Said b. Habib et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1994.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbar b. Ahmed, *Kavâti'ü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman, *el-Üm*, 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâşî, Nizâmüddin Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak. *Usûlü's-Şâşî*. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Neylü'l-evtâr*. thk. İsmâuddin es-Sebâbitî, 8 Cilt. Mısır: Dârü'l-Hadis, 1993.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd. *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*. thk, Abdullah b. Abdilmuhsin, 3 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, yy., 1407/1987.
- Urâbî Ahmed, "Hurûfu'l-Me'ânî'nin Çok Anlamlılıkta Etkisi" Çev. Ömer Acar. Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi, 52: 2 (2011), ss. 333-352.
- Useymîn, Muhammed Salih b. Muhammed, *eş-Şerhü'l-mümti' alâ Zâdi'l-Müstakni'*, 15 Cilt. b.y.: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1428.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs*, b.y.: ts.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır. *el-Bahrü'l-muhîr fi usuli'l-fıkh*. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî, 1994.
- Zeyla'î, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhü Kenzi'd-Dekâik*. Kahire: Bulak, 1313.